

ABDULQODIR MAROG'IY VA O'ZBEK MUMTOZ MUSIQA TAFAKKURI
VORISIYLIGI

Achildiyeva Muyassarxon Adiljonovna

Farg'ona davlat universiteti

Pedagogika-psixologiya va san'atshunoslik fakulteti

"Musika ta'limi va madaniyat" kafedrası

Katta o'qituvchisi

E-mail: muyassar1903@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur maqolada o'rta asrlar musiqa estetikasi kontekstida XIV asr oxiri – XV asrning birinchi yarmida yashab ijod etgan buyuk musiqashunos olim, bastakor va ijrochi Abdulqodir Marog'iyning ilmiy-nazariy merosi hamda uning Markaziy Osiyo musiqiy tafakkuri rivojidagi o'rni tahlil qilinadi. Tarixiy anaxronizmlardan qochgan holda, olimning faoliyati Movarounnahr va Xuroson yaxlit musiqiy makonining umumiy poydevori sifatida ko'rib chiqilgan. Marog'iyning "Jome' ul-alhon" va "Maqosid ul-alhon" risolalaridagi maqom, ovoza, sho'ba va usul tizimlariga oid konseptual qarashlari kompleks o'rganilgan. Ilk bor Marog'iy estetikasi prizmasi orqali musiqadagi matematik-akustik tartib va ijrochining ma'naviy-axloqiy kamoloti o'rtasidagi uyg'unlik, musiqachining professional odob-axloq kategoriyasi doirasida ochib berilgan.

Kalit so'zlar: Abdulqodir Marog'iy, Sharq musiqa nazariyasi, monodiya, maqom tizimi, Jome' ul-alhon, Maqosid ul-alhon, musiqiy estetika, cholg'ushunoslik, musiqiy odob.

O'rta asrlar Sharq madaniy renessansining eng yuksak cho'qqilaridan biri bo'lgan Temuriylar davri nafaqat me'morchilik va adabiyot, balki og'zaki an'anadagi professional musiqa san'atining ham teran nazariy va amaliy evolutsiyasi bosqichi hisoblanadi. Ushbu davr musiqiy tafakkurining fundamental asoslarini yaratishda buyuk musiqashunos olim, nazariyotchi, bastakor va mahoratli sozanda Abdulqodir ibn G'aybiy al-Hofiz al-Marog'iy (taxminan 1353–1435) alohida o'rin tutadi. Zamonaviy nazariy musiqashunoslikda Marog'iy merosini o'rganishda va uning o'zbek musiqa san'atiga qo'shgan hissasini yoritishda tarixiy anaxronizmlarga yo'l qo'ymaslik, ya'ni uning faoliyatini bugungi zamonaviy geosiyosiy chegaralar bilan sun'iy toraytirmasdan, yaxlit Movarounnahr va Xuroson musiqiy muhitining umumiy poydevori sifatida tadqiq etish muhim metodologik mezon hisoblanadi. Olimning ijodiy va ilmiy biografiyasi butun Yaqin Sharq musiqiy-nazariy bazasiga taalluqlidir. Bag'dod, Tabriz, Samarqand va Hirot kabi o'sha davrning eng yirik intellektual markazlarida shakllangan Marog'iy tizimni mutloq noldan yaratgan olim emas, balki o'zidan oldingi Abu Nasr Forobiy, Ibn Sino va o'zining bosh g'oyaviy-metodologik salafi — "Kitob ul-advor" risolasi muallifi Safiuddin Urmaviy (1216–1294) konseptual g'oyalarini mukammallashtirgan, tekshirgan va iyerarxik tarzda tizimlashtirgan buyuk sistemalashtiruvchi sifatida namoyon bo'ladi.

Abdulqodir Marog'iy faoliyatining eng yorqin sahifalari Sohibqiron Amir Temur va uning vorisi Shohrux Mirzo saroyidagi yuksak ilmiy-badiiy muhit bilan uzviy bog'liqdir. Tarixchi Sharafuddin Ali Yazdiy o'zining "Zafarnoma" asarida Amir Temurning Samarqanddagi dabdabali g'alaba tantanalari va majlislarini tasvirlar ekan, Marog'iyi "o'z davrining tengsiz xonandasi va sozandasi" deb atab, saroydagi barcha musiqachilar ayni uning badiiy rahbarligida kuy chalganini alohida ta'kidlaydi.²⁵ Tarixchi Ibn Arabshoh o'zining "Ajoib al-maqdur fi navoibib Teymur" asarida 1393–1394-yillarda Bag'dod zabt etilganda Sohibqiron ko'plab san'atkorlar orasidan aynan Marog'iyning musiqiy iste'dodini yuksak qadrlab, uni alohida ehtirom bilan saltanat poytaxti Samarqandga yuborganini qayd etadi. Temuriylar saroyidagi professional musiqachi maqomi shunchaki ijrochilik bilan cheklanmay, o'z ichiga bastakorlik mahorati, akustika va poetika bo'yicha chuqur bilimlarni hamda yuksak pedagogik talantni qamrab olgan ko'p qirrali "musiqiy olim" tipini (sinkretik ko'rinishini) ifodalardi. Hirotida uning ijodiy faoliyati Shohrux Mirzo saroyida davom etdi va Samarqand ijrochilik maktabi an'analari o'zining mantiqiy rivojini topdi. Shu bilan birga, Marog'iy va undan keyingi davrning buyuk mutafakkirlari bo'lmish Abdurahmon Jomiy hamda Alisher Navoiy yagona Temuriylar intellektual muhitining turli avlod vakillari hisoblanib, ularning o'rtasida estetik ideallarning chuqur vorisiyligi va bog'liqligi mavjud bo'lgan.

Marog'iy ilmiy tizimining zamonaviy o'zbek klassik musiqa san'ati bilan bog'liqligi tarixiy-metodologik izchillik va vorisiylik xarakteriga ega. Marog'iyi bugungi Shashmaqom tizimining bevosita yaratuvchisi deb atash ilmiy jihatdan haddan tashqari soddalashtirilgan va tarixiy jihatdan noto'g'ri yondashuvdir. Biroq, maqomotning o'rta asrlar parda tizimlaridan Markaziy Osiyo maqom tizimlarigacha olib kelgan ko'p asrlik evolutsiya zanjirida Marog'iyning nazariy bazasi fundamental asos bo'lib xizmat qiladi. Olimning 1405-yilda yozib tugallangan "Jome' ul-alhon" ("Ohanglar majmuasi") ensiklopedik asari monodiyaning parda-funksional tahlilining cho'qqisi bo'lib, unda 12 maqom, 6 ovoza va 24 sho'ba (shaxobcha) hamda usullar tizimi aniq matematik-akustik o'lchovlar bilan tizimga keltirilgan.²⁶ Marog'iy o'z ishlarida o'zbek va qardosh xalqlar amaliyotida bugungi kungacha yetakchi bo'lgan tanbur, ud, g'ijjak, nay va chang kabi cholg'ularning tuzilishi, o'lchovlari (menzurasi) va parda parametrlarini ilk bor mukammal tasvirlab bergan. Garchi tarixiy bayoz va qo'lyozma to'plamlarida Marog'iyga 65 tacha kompozitsiya nisbat berilsa-da, zamonaviy matnshunoslik va musiqashunoslik fani o'rta asrlar qo'lyozma an'analari hamda mualliflik muammolarini hisobga olgan holda, ularning mutloq atributsiyasi masalasida ilmiy ehtiyotkorlik namoyon etadi.

²⁵ Шарафуддин Али Яздий. Зафарнома / Сўз боши, табдил ва кўрсаткичлар муаллифлари: А.Аҳмад, Ҳ.Бобобеков. – Тошкент: Шарқ, 1997. – 154-б.

²⁶ Матёкубов О. Мақомот. – Тошкент: Муסיқа, 2004. – 84-б.

Olimning XV asrning birinchi choragida yaratilgan va hukmdor Shohrux Mirzoga bag'ishlangan "Maqosid ul-alhon" ("Kuylar maqsadi") risolasi musiqaning faqat texnologik tomonini emas, balki uning chuqur estetik-falsafiy mazmunini ham ochib beradi. Marog'iy uchun musiqa — koinotdagi universal tartib va uyg'unlikning inson ruhidagi aksidir. Bu falsafa *tovush* → *nisbat* → *ohang* → *ritm* → *tartib* → *inson ruhiy holati* kabi qat'iy ontologik zanjir orqali ifodalanadi. Uning estetik konsepsiyasida pardaning akustik mukammalligi ijrochining ma'naviy-axloqiy saviyasi bilan sintezlanadi. "Maqosid ul-alhon" risolasida musiqachining professional odobi va madaniyati haqida alohida faslning ajratilishi bejiz emas. Matematik qonuniyatlarga bo'ysungan va yuksak ma'naviyatli san'atkor tomonidan ijro etilgan kuy tinglovchi qalbida oliy go'zallik va muvozanat hissini uyg'otishga xizmat qilgan.

Xulosa o'rnida ta'kidlash lozimki, Abdulqodir Marog'iy merosi bugungi Shashmaqomning o'zgarishsiz shakldagi bevosita "birlamchi manbasi" sifatida emas, balki mintaqaviy maqom-nazariy an'anasining eng buyuk rivojlanish va sistemalashtirilish bosqichi sifatida baholanishi lozim. Uning risolalarida muhrlangan 12 maqom va 24 sho'ba prinsiplari, cholg'ushunoslik asoslari hamda bastakorlik va ijrochilik odobi mezonlari keyingi asrlarda Buxoro Shashmaqomi, Xorazm maqomlari va Farg'ona-Toshkent maqom yo'llarining konseptual shakllanishi uchun fundamental ilmiy-metodik zamin bo'lib xizmat qildi. Marog'iyning nazariy tafakkurini chuqur o'rganish zamonaviy klassik maqomotning ichki qonuniyatlarini anglashda ega eng asosiy kalit bo'lib qolmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Ражабов И. Мақомлар масаласига доир. – Тошкент: Ўзбекистон давлат бадийи нашриёти, 1963. – 288 б.
2. Матёқубов О. Мақомот. – Тошкент: Муסיқа, 2004. – 400 б.
3. Шарафуддин Али Яздий. Зафарнома / Сўз боши, табдил ва кўрсаткичлар муаллифлари: А.Аҳмад, Ҳ.Бобобеков. – Тошкент: Шарқ, 1997. – 384 б.
4. Исмоилов М. Ўзбек халқ муסיқаси ижодиёти. – Тошкент: Ўқитувчи, 1985. – 192 б.
5. Ибн Арабшоҳ. Ажойиб ал-мақдур фи навоиби Теймур (Темур тарихида тақдир ажойиботлари). Икки китоблик. – Тошкент: Фан, 1992. – 320 б.